

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖТИМОЙЛАШУВ ЖАРАЁНИДА МАЪНАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАРБИЯ БЕРИШ МЕХАНИЗИМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ШАРҚ МАЪНАВИЙ МЕРОСИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Артиков Ўктам Камилжонович

Термиз давлат педагогика институти

“Педагогика” кафедраси мустақил тадқиқотчиси

Тел94-267-12-97

Аннотация: Ушбу мақолада ўқувчиларнинг ижтимоийлашув жараёнида маънавий-ҳуқуқий тарбия бериш механизмларини такомиллаштиришда Шарқ маънавий меросидан фойдаланиш ўзига хос хусусиятларига ва тарбиявий жиҳатларина эътибор берилган. Мақолада буюк аломаларнинг маънавий-ҳуқуқий тарбия ҳақидаги буюк маънавий меросидан келтирилган мисолларни ёшлар тарбиясидаги ўрни ва аҳамияти очиқ берилган.

Калит сўзлар: маънавий-ҳуқуқий тарбия, ўқувчиларнинг ижтимоийлашув, Шарқ маънавий мероси, миф, афсона, қадимий ёзув, “Авесто”да инсон ахлоқ-одоби, маърифат, илм-фан, маънавият, маданият.

Мақоланинг **кириш қисмида**, ҳар бир халқнинг ривожланиш даражаси унинг маънавий-ҳуқуқий онгини юксаклиги билан белгиланади. Муайян халқнинг тарихини, ўзига хос хусусиятларини ўрганишда маънавий-маърифий-ҳуқуқий ишларга маданий меросга бўлган эътибор айти пайтда ўша халқнинг тарихига, маънавий-ҳуқуқий онги ва маданиятига бўлган ҳурмати сифатида англанади. Шарқ халқларининг фалсафий асарларида маънавий-ҳуқуқий тарбия масалаларига алоҳида эътибор берилган. Маънавият ҳақида фикр юритар эканмиз, энг аввало, бу тушунчани билиб олишни миллат тушунчасини изоҳлашдан бошлаш мақсадга мувофиқ.

Мақоланинг **назарий жиҳатларида** кўпроқ маънавий-ҳуқуқий жиҳатларга эътибор бериб, унда «Миллат» сўзи, унинг «ўзак», «туб моҳият», «негиз» деган маънони билдириши ҳақида тўхталади. Бу сўз араб тилида уч маънони англатади. Биринчи дин маҳзаб, иккинчи уммат, учинчи халқ, қавм. Европа адабиётларида қўлланиладиган «нация» сўзи эса қабила, халқ деган маънони билдиради. Инсон ривожланиши жамият тараққиёти борган сари маънавий муносабатларда ўз аксини топмоқда.

Марказий Осиё, Арабистон, Хитой ва Ҳиндистон олимлари ҳам маънавий-ҳуқуқий тарбиялашда, уни ўрганишда ўз ҳиссаларини қўшганлар. Бизнинг энг қадимий аجدодларимиз маънавий-ҳуқуқий тарбия беришда ва маърифий

маълумотларни ўз асарларида миф, афсоналар ва қадимий ёзувларда сақлаб келганлар. Шу асосда бахт ўлкаси бахтсизлик ўлкаси деган мифлар юзага келган. Яхшилик ва ёмонлик кучлари ўртасида кураш пайдо бўлди. Буни биз зардуштийликнинг муқаддас китоби «Авесто» да ҳам кўришимиз мумкин.

“Авесто”да меҳнат ниҳоятда улуғланади. Меҳнатни яхшилик аломати, моддий ноз-неъматлар яратиш манбаи деб билади. Инсон саҳоватли бўлиши учун, аввало, меҳнат қилиши, ўз қўли билан ноз-неъматлар ярата билишни тақозо этади. “Авесто” да: “Дон эккан киши тақводорлик уруғини экади, у маздаги ихлосмандлик эътиқодини олға суради, иймонини озиклантириб туради” дейилади. Бунга амал қилиш ўн минг марта ибодат қилиш билан баробар, юзлаб қурбонлик қилишга тенг. “Авесто”да инсон ахлоқ-одоби, маънавияти қўйидаги учликда! Гумата-яхши фикр, Гучта-яхши сўз, Гваршта-яхши ишда ифодаланади.

Қадимги Ўрта Осиё аҳолиси яратган оғзаки адабиёт ёдгорликлари орасида қаҳрамонлик эпоси катта ва муҳим ўрин тутди. Уларда халқимизнинг чет эл босқинчиларига қарши ватанпарварлик кураши асосий ўринни эгаллаган. Чунончи, Тўмарис, Широқ, Зарина, Рустам, Сиёвуш ҳақидаги ватанпарвар ва фидокор баҳодирларнинг монументал образлари яратилган. Тўмарис ва Широқ халқ қаҳрамони бўлиб, ўз халқи ватани учун жонини ҳам аямайдиган буюк ва бетимсол мардлик ва жасорат намунаси саналади. Уларда юксак маънавий-ҳуқуқий онг яхши тарбияланганлигини гувоҳи бўламиз.

Маълумки, мақоланинг **амалий аҳамиятида** бу дунёда ҳар бир миллатнинг ўз афсонавий қаҳрамонлари борлиги, ўзи севиб ардоқлайдиган паҳлавонлари бўлганлиги ҳақида тўхталаган. Халқимиз азалдан ўз вужуди, ўз томирида мавжуд илоҳий қудратга муносиб бўлмоққа интилиб, ўз ўғлонларини мардлик ва ҳалоллик, жасурлик руҳида, эл-юрт учун жонини ҳам аямайдиган асл полвонлар қилиб тарбиялашга ҳаракат қилган. Шулар орасида халқ оғзаки ижод дурдонаси бўлган “Алпомиш” достони миллатимизнинг маънавий юксаклигини намоён этадиган, авлодлардан авлодларга ўтиб келаётган қаҳрамон ҳисобланади. “Алпомиш” халқимизнинг қадимий ва шонли тарихининг шоҳ дурдонаси бўлиш билан бирга, халқнинг бағрикенглиги, матонатли, олийжаноблик, вафо ва садоқатлилик каби эзгу фазилатлари ўзида ифода этган.

Шу боис “Алпомиш” достони бизга ватанпарварлик фазилатларидан сабоқ берар экан, инсонларни одил ва ҳақиқий бўлишга, ўз юртимизни, оиламиз кўрғонини кўриқлашга, дўсту ёримизни, ор-номусимизни ота-боболаримизнинг муқаддас жойларини ҳар қандай тажовуздан ҳимоя қилишга ўргатади. Бу ўлмас асарни халқимиз асрлар давомида яратган, ўз иймон эътиқодидан асраб-авайлаган қанча авлод-аждодаларимиз “Алпомиш” достони асосида тарбия топган, ўзлигини англаган, маънавий-ҳуқуқий бойликка эга бўлган. Маълумки,

халқимиз азалдан ислом дини ва маданияти ривожига беқиёс ҳисса қўшиб келган. Буни бутун мусулмон дунёси яхши билади ва тан олади. Нуфузли халқаро ташкилот бўлмиш Ислом конференцияси ташкилотининг таълим, фан ва маданият масалалари бўйича тузилмаси – ЮНЕСКО томонидан Тошкент шаҳрининг 2007 йилда ислом маданияти пойтахти деб эълон қилинганлиги ҳам ана шундай юксак эътирофга лойиқ эканлигини кўрсатади. Улуғ ватандошимиз – Абу Исо Муҳаммад ибн Исо Термизийнинг маънавий мероси “Сунани Термизий” асари ҳам мусулмон дунёсида юксак кадрланади. Маънавий-ҳуқуқий рингни ривожлантириш беш нарсага асосланади дейди буюк аллома Муҳаммад Ибн Исо Термизий.

“Биринчидан, Аллоҳ таолонинг оят-аломатларини тафаккур қилиш, бундан маърифат туғилади.

Иккинчидан, Аллоҳ таолонинг неъматлари, эҳсон ва яхшиликларини тафаккур қилиш; бундан муҳаббат туғилади.

Учинчидан, Аллоҳнинг хушxabар-ваъдаларини ва берадиган ажр-савобларини тафаккур қилиш; бундан Аллоҳга мувофиқият тилаш, унинг ризолигига интилиш рағбат туғилади.

Тўртинчидан, Аллоҳнинг ваъдалари ёмон оқибатдан қўрқитувчи хабарлари ва жазоларини тафаккур қилиш. Бундан ҳар хил нарсаларга аралашидан ва гуноҳларга тушишдан қўрқув туғилади.

Бешинчидан, Аллоҳ таолонинг эҳсонларига нисбатан нафсининг жафосини тафаккур қилиш. Бундан солиҳ салафларнинг фикрлари туғилади. Ва Аллоҳни зикр қилишдан ҳаё туғилади”.

Яна бир ватандошимиз Имом Мотрудийнинг “Мусулмонларнинг эътиқодини тузатувчи” деган юксак шарафга эга бўлгани, буюк аллома Абдуҳолик Гиждувоний ва Баҳоиддин Нақшбанднинг муборак номлари алоҳида аҳмиятга эга. Шунингдек, маънавий-ҳуқуқий онгни тарбиялашдан ўз ижодий ишлари билан из қолдирган аждодларимиз Фарғоний, Хоразмий, Мирзо Улуғбек, Беруний, ибн Сино, Маҳмуд Замаҳшарий боболаримизнинг хизматлари инсон маънавий негизи ҳисобланади ва унинг ривожланишга улкан таъсир ўтказади. Бу улуғ зотларнинг тимсолида маърифат, илм-фан, маънавият маданият, дин соҳаларининг барчасида халқимизнинг маънавий-ҳуқуқий олами нақадар бой ва ранг-баранг эканлигини исботлаб беришдан иборат.

Юсуф Хос Ҳожиб ёшларни билим олишга оқилона ёндашишни маслаҳат беради. Чунки ҳамма яхшиликлар билимдан пайдо бўлади, билим ёрдамида инсоннинг мартабаси ошади, номи машҳур бўлади. Шунингдек, одобли ва маънавий жиҳатдан яхши тарбия кўрган инсоннинг асосий фазилатларидан бири, нутқ маданияти, унинг мазмундорлиги ва нафосати шахснинг билимли ва ахлоқий етуклигини белгилайди. Шу ўринда буюк боболаримизнинг маънавий-

ҳуқуқий олами ҳақида фикр юритар эканмиз, Соҳибқирон Амир Темур ҳақида тўхталишимиз табиийдир. Чунки тенгсиз азму иншоот, мардлик ва донишманлик рамзи бўлган бу мумтоз сиймо буюк салтанат барпо этиб, илм-фан, маданият, бунёдкорлик, дин ва маънавият ривожига кенг йўл очди. Миллий маънавиятимиз юксалишида, жамиятимизда эзгу инсоний фазилатларни камол топтиришда улуғ зотлардан яна бири Алишер Навоий ижодига, унинг ўзбек тили ривожланишига қўшган ҳиссасини қайд этиб ўтиш асосий бурчимиздир.

Ҳар бир халқ маънавиятига хос қадриятларнинг бошқа халқлар томонидан тан олиниси, табиийки, ана шу халқ тарихига нисбатан чуқур ҳурмат ифодасидир. Бундай эътироф халқнинг ғурур ва ифтихори, миллий ўзлигини янада юксалтиришга хизмат қилади. Бу борада чоризм мустамлакаси даврида ҳам маърифат ва маънавият ғоясини баланд кўтариб чиққан. Жадидчиларнинг фаолияти ҳам бунга мисол бўла олади. Булар Махмудхўжа Бехбудий, Мунаввар қори, Абдулла Авлоний, Исҳоқхон Ибрат, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Усмон Носирлар бўлиб маърифат, маънавият ишларини юксалтиришда ўз ҳиссаларини қўшган ана шундай улуғ аждодларимизнинг илмий-ижодий мероси ва ибратли фаолияти кейинчалик диёримизда Қори Ниёзий ва Тошмуҳаммад Саримсоқов, Ҳ.Абдуллаев, С.Сироҷиддинов, О.Содиқов ва С.Юнусов, Я.Ғуломов, Б.Ахмедов, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор ва Зулфия, Саид Ахмад ва Озод Шарофиддинов каби маънавият ва маърифат, илм-фан ва маданият арбоблари етишиб чиқиши учун замин бўлди.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг кўплаб қилаётган ишларида ва битилган асарлари ҳар томонлама етук, баркамол авлодни тарбиялашга, уларнинг маънавий-ҳуқуқий юксак онгини шакллантиришда дастуруламал бўлиб хизмат қилади. Юртимизда миллий-маънавий тикланишнинг зарурлиги ҳақида батафсил тўхталиб, бу борада аждодлар яратган маънавий мерос, амалий тажриба, ахлоқий, илмий, маънавий-ҳуқуқий онг, диний ва руҳий қарашлар, маданият, урф-одатларни тикламоғи ва унга асосланмоғимиз лозимлигини кўрсатиб ўтади. Шунингдек, биринчи президентимиз И.А.Каримовнинг “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” (1993 й.) номли асарида маънавий-ахлоқий-ҳуқуқий хислатларни негизлари:

- 1) умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- 2) халқимизнинг маънавий-ҳуқуқий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- 3) инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиш;
- 4) ватанпарварлик орқали инсоний фазилатларни шакллантириш лозимлигини кўрсатиб ўтадилар.

Бу борада шахс маънавиятини шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари турли ёшдаги таълим олувчининг маънавий маданияти, миллий ва умуминсоний қадриятлар, оила имкониятларидан самарали фойдаланиш масалаларига тўхталиб ўтиш билан маънавий-ҳуқуқий масалаларни очиб беришга ҳаракат қилган. Шу мақсадда ўқувчи-ёшлар маънавий-ҳуқуқий онгни тарбиялашда маънавий соҳада қуйидагиларга эътибор бериш керак:

- инсонпарварлик ғояларига содиқлиги;
- маънавий ва ахлоқийликни миллий анъаналар асосида қайта тиклаш;
- қадимий ва замонавий маданий бойликларни, адабиёт ва санъатни билиш ҳамда ўрганиш орқали;
- ҳурфикрлик, виждон ва дин эркинлиги қоидаларини қарор топтириш;
- ижтимоий адолат қоидаларини рўёбга чиқариш;
- аҳолининг энг ночор қатламлари: кексалар, ногиронлар, етим-есирлар, кўп болали оналар, ўқувчи ёшларни давлат томонидан ижтимоий муҳофаза қилиш;
- ҳамма учун тиббий хизматни таъминлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, чақалоқлар ўлишини камайтириш, одамлар умрини узайтириш учун маънавий ва руҳий чора тадбирларни амалга оширишни яхшилаш;
- умумий ўрта таълим олиш, махсус касб-хунар эгаллашда барчага тенг ҳуқуқ бериш имкониятларини яратиш;
- ижоднинг барча турини ривожлантириш боланинг истеъдод ва қобилиятини намоён этиш учун шароитлар яратиш.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, мактаб ўқувчилари маънавий-ҳуқуқий тарбиялашда ахлоқи, маънавий етуклиги жамият маънавиятининг асосий негизи ҳисобланади. Мактаб ўқувчилари маънавий-ҳуқуқий тарбиялаш инсон ҳаётининг барча босқичларини шахсий ҳаётини, кишилар билан муносабатини унинг хулқ-атворини қамраб олган бўлиб, ўқувчининг ижтимоий-маънавий муносабатлари билан яқиндан танишишга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича “Харакатлар стратегияси”. - Т.: “Ўзбекистон”, 2017 йил.
2. Мирзиёев Ш.М. Ёшлар таълим-тарбияси учун қўшимча шароитлар яратиш бўйича беш ташаббус.- Т.: “Сиёсат”, 3 апрель 2019 йил.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта Махсус таълим вазирлигининг қарори .-Т.:2017 йил 22 август. Қарор №39.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрь куни қабул қилинган ПҚ-3271 сонли “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш

тизимини ривожлантириш, китоб мутоаласи ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги қарори.-Т.: 2017 йил 13 сентябрь.

5. Каримов И.А.Юксак маънавият - енгилмас куч.-Т.:“Маънавият”,2008 й.
6. А.Навоий. Маҳбуб ул-қулуб .-Т.: Ўқитувчи. 1983 й.
7. Амир Темур.Темур тузуклари.-Т.: Шарқ. 2003 й.
8. Абу Наср Форобий. Метафизика –Т.: Фан. 2004 й.
9. Иброхим А, ва бош., Ватан туйғуси. – Т. Узбекистон. 1996. 350-бет
10. Матчонов Сафо. Ғафлат ва Жаҳолат. –Т,: Чулпон. 2016 й.
11. Кайкавус . Қобуснома. –Т.: Ўқитувчи. 2011.Б- 85.
12. Худойқулов Х.Ж. Миллий Ғурур - маънавий комиллик мезонлари. –Т.: “Навруз”, 2016
13. Худойқулов Х.Ж. Педагогика. –Т.: Дзайин-Прес. 2011 й. 59-бет.
14. Худойқулов.Х.Ж. Ибн Сино–Маърифатпарвар олим.–Душанбе, Ирфон. 1997й. 34-бет.
15. Худойқулов Х.Ж.Комил инсон фазилатлари.–Т.:“Инновация-Зиё”, 2021 й.